

κὸν ἀρχηγὸν τοῦ τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνόσω ἢ Κωνσταντινούπολις, μένει μολυσμένη ἀπὸ τὴν καθέδραν τοῦ ἀνόμου τυράννου... Ἐλευθέρων καὶ αὐτονόμων Γραικῶν κλῆρος εἶναι ἀπρεπέστατον νὰ ὑπακούη εἰς προσταγὰς Πατριάρχου ἐκλεγμένου ἀπὸ τύραννον καὶ ἀναγκασμένον νὰ προσκυνῇ τύραννον». Πῶς δὲ θὰ διοικεῖται ἡ αὐτοκέφαλος αὕτη Ἐκκλησία;... «πρέπει νὰ κυβερνᾶται ἀπὸ σύνοδον ἱερέων ἐκλεγμένων ἐλευθέρως ἀπὸ ἱερεῖς καὶ κοσμικούς, καθὼς ἔπρασεν ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία, καὶ πράσσει ἐκ μέρους σήμερον ἀκόμα τῶν ὁμοθρήσκων Ῥώσων ἢ Ἐκκλησία»¹⁰⁴.

Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας

Ἀκολουθῶν τὴν γραμμὴν τῆς ἀρμονικῆς συμβιώσεως καὶ συνεργασίας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας δέχεται ὁ Κοραῆς τὴν ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας φροντίδα καὶ ἐπαγρύπνησιν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἀναθέτει εἰς τὸν Λειτουργὸν τῆς Δημοσίου παιδείας¹⁰⁵. Οὗτος «ὡς διδάσκαλος τῆς κοινῆς παιδείας πρέπει νὰ ἐπαγρυπνῇ καὶ τοὺς ἱερωμένους ὄχι μόνον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν αἱρέσεων»¹⁰⁶. Ἡ πολιτεία ὡς ἐντολοδόχος τοῦ λαοῦ καθορίζει τὰ προσόντα τῶν ἱερέων¹⁰⁷ καὶ τῶν ἀρχιερέων¹⁰⁸ καὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν¹⁰⁹, ἀναλαμβάνει τὴν μισθοδοσίαν των¹¹⁰, «προστατεύει τὰς ἐκλογὰς των» καὶ συμμετέχει εἰς αὐτάς¹¹¹, διατάσσει τὰ περὶ τοῦ ἱερατείου μας εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴν ἐμβαί-

104. Ἄριστ. Πολιτ. σελ. ρκ'. Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. ρλά.

105. Προσωρ. πολίτ. σελ. 56 κ. ε.

106. Προσωρ. πολίτ. σελ. 60.

107. αὐτόθι.

108. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 61.

109. αὐτόθι.

110. Ἄτακτ. 1 μθ' ἢ πόλις, Προσ. Πολίτ. Ἄριστοτ. ρκβ' τὸ κοινὸν Ἐπιστολ. III 847.

111. Ἐπιστολ. III 846.

νωσιν εἰς αὐτὸ πλὴν ἀληθινοὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι¹¹², χορηγεῖ ἀδείας ἀνεγέρσεως ναῶν καὶ ἰδρύσεως μονῶν¹¹³, καὶ φροντίζει ἐν γένει διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ρύθμισιν τῶν κατ' αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας, καθ' ὃν τρόπον ὁ Κοραῆς ἐν τοῖς προλεγομένοις τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους¹¹⁴ σημειοῖ¹¹⁵. Ἡ «ἐπαγρύπνησις» δὲ αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσονομίας ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δογμάτων καὶ θρησκειῶν¹¹⁶. «Δὲν εἶναι γελοῖον νὰ περιορίζωμεν ἡμεῖς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱερέων μας, καὶ νὰ συγχωροῦμεν εἰς αὐτοὺς νὰ γεμίζωσι τὰς πόλεις μας ἀπὸ Ραββίνους, Ἰμάμας καὶ Δερβίσας;¹¹⁷». Ὁ ἔλεγχος οὗτος δὲν σημαίνει διωγμὸν. «Δὲν διώκομεν τὴν θρησκείαν των, δὲν τοὺς βιάζομεν εἰς κανὲν ἀδικον πρᾶγμα. Ὅ,τι κάμνομεν εἰς τοὺς ἰδίους μας ποιμένας... τοῦτο προστάσσουν οἱ νόμοι μας νὰ κάμνωσι καὶ αὐτοὶ¹¹⁸ ἂν ὀρέγωνται νὰ γενῶσιν ἰσόνομοι μὲ ἡμᾶς»¹¹⁹. Ἐξ ἑτέρου ἡ πολιτεία «ἀναγκάζει ὅλας τὰς θρησκείας νὰ εἰρηνεύωσι πρὸς ἀλλήλας» καὶ ἀπαγορεύει τὸν προσηλυτισμὸν¹²⁰.

Ὡς, ἀνεφέρθη ἡ «ἐπαγρύπνησις» καὶ φροντις τῆς πολιτείας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν θὰ γίνεται διὰ τοῦ «Λειτουργοῦ τῆς Δημοσίου παιδείας». Ἡ ἐκλογή τούτου δέον νὰ γίνῃ μετὰ μεγίστης προσοχῆς, δεδομένου ὅτι τὸ λειτούργημα ὅπερ οὗτος ἐνασκεῖ τυγχάνει ὑψίστης σπουδαιότητος. Ἡ σημασία ἣν ὁ Κοραῆς ἀποδίδει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ «Λειτουργοῦ τῆς παι-

112. Ἀτακτ. 2 ριζ'

113. Ἀτακτ. 1 νστ'

114. σελ. ρκ'—ρκστ'

115. Πρβλ. Ἀτακτ. 2 ριζ'

116. Πρσ. πολίτ. σελ. 61—62, Πρβλ. καὶ σελ. 60, Ἀτακτ. 1 νστ' κ. ἄ.

117. Πρσωρ. πολίτ. σελ. 62.

118. ἐνν. εἰς τοὺς ἰδικούς των. Ἀποφεύγει ἄμεσον ἀνάμιξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἐκάστης θρησκευτικῆς κοινότητος.

119. Ἐνθ' ἄνωτ. Πρβλ. καὶ Πολιτικ. Ἀριστ. ρκζ'

120. αὐτόθ. Πρβλ. καὶ Πολιτικ. Ἀριστοτ. ἐνθ' ἄνωτ.

δείας» αντικατοπτρίζεται εἰς τὸν ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ β' τόμου τῶν «ἀτάκτων», πλήρη χάριτος διάλογον Δημοχάρους καὶ Πασιχάρους ἐνθα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου εἰς Ἑλλάδα λέγει ὁ

«ΔΗΜΟΧΑΡΗΣ: Ὁ κυβερνήτης μὴ δυνάμενος νὰ γίνεται τῶν ὅλων αὐτουργός, ἐξανάγκης ἔχει νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν φροντίδα εἰς κανέν ἀπὸ τοὺς πολίτας· εἰς τούτου τοῦ πολίτου μάλιστα τὴν ἐκλογὴν χρεωστεῖ νὰ προσέχη. Ὁ ἐκλεγόμενος πρέπει νὰ εἶναι χριστιανός....

ΠΑΣΙΧΑΡΗΣ: Φοβεῖσαι τάχα μὴν ἐκλέξη Ἰουδαῖον ἢ Τούρκον;

ΔΗΜΟΧΑΡΗΣ: Καὶ Ἰουδαίου καὶ Τούρκου χειρότερον ἀκόμη κινδυνεύει νὰ ἐκλέξη, ἂν δὲν κάμη τὴν ἐκλογὴν μὲ προσοχὴν καὶ σκέψιν. Χριστιανὸν νοῶ, ἀληθινὸν τοῦ χριστιανισμοῦ φίλον, ζῆλον ἔχοντα τὸν κατ' ἐπίγνωσιν...»¹²¹.

Μισθοδοσία τοῦ κλήρου.

Ἀριθμὸς τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ναῶν

Ὁ Κοραῆς ἀσχολεῖται καὶ περὶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κλήρου, τὰ ὅποια οὗτος συσχετίζει πρὸς τὸν ἀριθμὸν¹²² τῶν κληρικῶν, ὅστις δέον νὰ ᾖ ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πιστῶν. Οὕτως ἐν τῷ α' τόμῳ τῶν «Ἀτάκτων» γράφει; «Οἱ ὑπηρετοῦντες τὸν ναὸν δίκαιον εἶναι καὶ νὰ τρέφονται ἀπὸ τὸν ναόν· ἀλλὰ νὰ τρέφονται, καὶ ὄχι νὰ τρυφῶσι· μηδὲ νὰ τρέφονται πλὴν ὅσοι εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ναοῦ, ἀναλόγως μὲ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων ἐκάστης πόλεως. Τοὺς ὑπὲρ τὴν χρεῖαν

121. Ἀτακτα 2 ριζ'

122. Ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κοραῆ ἐγκατεσπαρμένων γνωμῶν αὐτοῦ, οἱ ἱερεῖς, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν περισσότεροι τῶν ὅσων ἀπητοῦντο διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ μοναχοὶ εἰς τὰς πόλεις, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀργοί.

τοῦ λαοῦ σωρευομένους εἰς μίαν ἐκκλησίαν πολλοὺς ἀργοὺς ἱερεῖς, μόνη ἢ ἀργία ἀρκεῖ νὰ ἀναγκάσῃ εἰς πορισμοὺς χρημάτων ἀτόπους καὶ νὰ τοὺς καταστήσῃ ἀντὶ σεβασμίων διακόνων τοῦ Εὐαγγελίου, ἀληθεῖς διακοναρίους καὶ ψωμοζήτας εἰς τὴν ὑπόληψιν τῶν πολλῶν, ἀληθεῖς ἐμπαίκτας καὶ διώκτας τῆς θρησκείας, ἱκανοὺς νὰ τὴν ἐξαλείψωσιν ὁλότελα καὶ ἀπὸ τὰς ψυχὰς τοῦ λαοῦ»¹²³. Ὀλίγον δὲ κατωτέρω γράφει:... «σπουδάσετε ν' ἀποκτήσετε ἱερωμένους τῶντι χριστιανούς..... τρέφετέ τους ἐντίμως ὡς πατέρας... ἀλλὰ μὴ συγχωρήσετε εἰς αὐτούς... πλοῦτον ἄλλον παρά τὸν εὐσεβῆ πορισμὸν¹²⁴ τῆς αὐταρκειᾶς»¹²⁵. Καὶ περαιτέρω. «δίκαιον εἶναι νὰ μὴ πολλαπλασιάζωνται (οἱ ἱερωμένοι) ὑπὲρ τὴν χρείαν, ἀλλὰ νὰ ἀναλογῇ ὁ ἀριθμὸς των μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαζομένων»¹²⁶. Ἀλλαχοῦ δὲ γράφει: «Οὐτ' ὁ Ἀρχιερεὺς οὐτ' οἱ ἱερεῖς σας δὲν χρεωστοῦν εἰς κανένα τίποτε, εἰς ὄνομα δώρου ἢ πληρωμῆς διὰ τὴν χειροτονίαν. Καθὼς οὐδ' ἀπὸ κανένα πρέπει νὰ ζητῶσιν ἢ νὰ λαμβάνωσι τίποτε διὰ τὴν ἱεουργίαν τῶν μυστηρίων. Ἐπειδὴ ὅμως ὡς ἄνθρωποι ἔχουν καὶ αὐτοὶ χρείας ἀνθρωπίνας, χρεωστεῖτε νὰ τοὺς πληρῶνετε ἀπὸ τὸ κοινόν. Καὶ ἡ δαπάνη δὲν θέλει εἶσθαι βαρεῖα, ἂν αὐτοὶ ἐκλεχθῶσι τόσοι, ὅσοι ἀρκοῦσιν εἰς ὑπηρεσίαν ἐκκλησιῶν ὀλίγων, καὶ τοιοῦτοι ὥστε νὰ μιμῶνται τὴν αὐτάρκειαν τῶν Ἀποστόλων, οἱ ὅποιοι ἔλεγαν: «Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἢ εὐσεβεία μετ' αὐταρκειᾶς. Ἐχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα, οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγῖδα τοῦ διαβόλου¹²⁷ κ.λ.π.» Ἄν δὲν φροντίσετε σεῖς οἱ κοσμικοὶ τὴν ἀναμόρφωσιν ταύτην, δὲν εἶσθε ἄξιοι

123. σελ. μγ'

124. Α' Τιμοθ. στ' 6.

125. Ἀτακτ. 1 με' πρβλ. καὶ μζ'. Συμβ. Τριῶν ἐπισκοπ. XIX κ. ἄ. Περὶ πλουτισμοῦ τῶν μοναχῶν ἰδ. αὐτόθ. μη'-μθ'.

126. Ἀτακτ. 1 νστ'.

127. Α' Τιμοθ. στ' 6, 8-9.

τῆς Ἐλευθερίας· ἂν δὲν τὴν δεχθῶσιν οἱ Ἱερωμένοι δίκαιον ἔχετε νὰ τοὺς κρίνετε πλέον ὡς Ἱμάμηδες τοῦ Μωάμεθ, παρ' ὡς ἱερεῖς τοῦ Χριστοῦ». Καὶ καταλήγει:... «νὰ μὴν ἔχετε πλειότερους τῆς χρείας ἱερεῖς...»¹²⁸.

Τὰς ιδέας ταύτας ἀναπτύσσει καὶ εἰς τὰ τέταρτον καὶ ὄγδοον σημεῖα τοῦ ἐν τοῖς προλεγομένοις τῶν Ἀριστοτέλους πολιτικῶν προγράμματός του ἀνορθώσεως τοῦ κλήρου, ὅπερ ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν «καταστατικὸν χάρτην», λέγων: «Ὅσα καὶ ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς ἐλάμβαναν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς καὶ ὠρισμένα καὶ τυχηρὰ εἰς πληρωμὴν τῶν ἱεροπραξιῶν ὁποιωνδήποτε, πρέπει ἐξάπαντος νὰ καταργηθῶσιν ὅλαι καὶ ἀντ' αὐτῶν νὰ πληρόνωνται ἀπὸ τὸ δημόσιον ἐκάστης πόλεως οἱ κατὰ πόλεις εὕρισκόμενοι λειτουργοὶ τῆς θρησκείας. Ἐναντίον εἰς τὴν παραγγελίαν αὐτῆς εἶναι νὰ γίνωνται οἱ στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ (ὡς τοὺς ὀνομάζει ὁ Παῦλος) πραγματευταὶ¹²⁹ καὶ οἱ ἱεροὶ ναοὶ νὰ μεταβάλλωνται εἰς πραγματευτῶν λογιστήρια»¹³⁰. Καὶ: «Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερέων πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων ἐκάστης πόλεως καὶ μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἱερῶν ναῶν, οἱ ὅποιοι δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὐδ' αὐτοὶ οὔτε πλειότεροι τῆς χρείας, οὔτε πολυδάπανοι...Καθὼς εἰς αὐτὴν (τὴν πολιτείαν) τόσοι ἀρχοντες χειροτονοῦνται, ὅσοι ἀρκοῦν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν κοινῶν καὶ τόσα ἀρχεῖα κτίζονται ὅσα εἶναι ἱκανὰ νὰ χωρῶσι τοὺς κυβερνῶντας, παρόμοια καὶ ἡ θρησκεία μας οὔτε ἱερεῖς οὔτε ναοὺς πλειότερους τῆς χρείας πρέπει νὰ ἔχη»¹³¹.

Τὴν φροντίδα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἱερέων ἐμπιστεύεται καὶ αὐτὴν εἰς τὸν Λειτουργὸν τῆς δημοσίου παιδείας. «Τὸν ἀριθμὸν μάλιστα τῶν

128. Ἐπιστολ. III 846-847

129. «Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις» (Β'. Τιμ. β' 3).

130. Πολιτ. Ἀριστοτ. ρκβ', Θερειαν. ἐνθ' ἀγῶμ. ρλβ'.

131. Πολιτ. Ἀριστοτ. ρκδ' Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. ρλγ'

ιερωμένων πρέπει να προσέχη ὁ Λειτουργὸς τῆς δημοσίου παιδείας να μὴ πληθύνεται ὑπὲρ τὸ μέτρον. Ἐπειδὴ τὸ ἐπάγγελμά των μιμεῖται ποιμένων ἐπάγγελμα, εὐλογον εἶναι να μὴ περισσεύωσιν ὑπὲρ τὴν χρείαν τῶν προβάτων. Ἱερέων ἀριθμὸς πλειότερος τῆς χρείας τί ἄλλο ἔχει να κάμη παρὰ να δίδη παράδειγμα ἀργίας εἰς τοὺς πολίτας; τί ἄλλο παρὰ να καταισχύνη καὶ να φθείρη, ὡς λέγει¹³² ὁ προφήτης...;»¹³³

Παρ' ὅλας τὰς οἰκονομίας καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν δαπανῶν, ὃν δύναται ἢ ὀφείλει να κάμη, τυχὸν τὸ κράτος, ἢ διὰ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἱερέων δαπάνη εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητος τόσον ὅσον καὶ ἡ δαπάνη διὰ τὴν «παιδείαν τοῦ γένους» ἢ ὅποια εἶναι τὸ «μόνον μέσον ἱκανὸν να φυλάξῃ τὴν μετὰ τόσα αἵματα ἀποκτημένην ἐλευθερίαν»¹³⁴.

Καὶ περὶ ἀριθμοῦ καὶ ἀναλογίας τῶν ναῶν παρόμοια φρονεῖ ὁ Κοραῆς: «Ἴδετε πῶς κρίνει αὐτὸς ὁ Θεὸς τοὺς ναοὺς. «Οὐχ' ὁ Ὑψιστος ἐν χειροποιήτοις κατοικεῖ»¹³⁵. Οἱ εὐάρεστοι εἰς αὐτὸν ναοὶ εἶναι οἱ ἔμψυχοι ναοὶ, οἱ ἐνάρετοι χριστιανοί. «Ἑμεῖς γὰρ ναοὶ Θεοῦ ἐστὲ ζῶντος»¹³⁶. Οἱ χειροποίητοι ναοὶ τόσον μόνον εἶναι ἀναγκαῖοι, ὥστε να συνάγωσι τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν εἰς κοινὴν δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὅσοι ναοὶ κτίζονται πλειότεροι τῆς χρείας φανερώνουν μωρίαν¹³⁷ τῶν κτιζόντων. Ἐὰν δὲ καὶ τοὺς στολίζωσιν ὑπὲρ τὸ μέτρον, οὐδὲ συνέλαβον ποτὲ ἀληθινὴν ιδέαν τῆς θρησκείας οἱ εὐλαβεῖς οὗτοι στολισταί. Ὁ ἀληθὴς στολισμὸς τῶν ναῶν εἶναι ἱερεῖς, διάκονοι, ψάλται, ἱεροκήρυκες, στολισμένοι μετὰ παιδείαν καὶ σεμνότητα βίου, ἀρκετοὶ να διδάξωσι καὶ μετὰ τὸν λόγον καὶ μετὰ τὸ παράδειγμά των τοὺς χριστιανοὺς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ

132. Ἱερεμ. γ' 1-3, ιβ' 10.

133. Προσωρ. πολίτ. σελ. 61. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἑτεροδόξους καὶ ἀλλοθρήσκους. ἰδ. ἄνωτ.

134. Ἄτακτ. 1 μθ'. Ὁ Κοραῆς ἔγραφε τὸ 1828.

135. Πράξ. ζ' 48.

136. Β' Κορ. στ' 16.

καὶ πολίτου. Τοιοῦτον στολισμὸν τῶν ναῶν ἔχετε νὰ τὸν προσμένετε ὄχι ἀπὸ τὰ πολυτελῆ τέμπλα καὶ μάρμαρα, ἀπὸ τὰ χρυσᾶ μανουάλια καὶ τ' ἄλλα χειροποίητα εἰς τὰ ὅποια δὲν κατοικεῖ ὁ Θεός, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ γυμνάσια, ἀπὸ τὰς βιβλιοθήκας, ἀπὸ τὴν τυπογραφίαν καὶ ἀπλῶς ἀπ' ὅλα τὰ μέσα τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας¹³⁸. «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»¹³⁹. Δὲν ἀγαπᾷ ξύλα, λίθους, μέταλλα· ἀποστρέφεται τὰς ὕλας· καὶ δικαίως, διότι ἡ ἱστορία μᾶς ἐδίδαξε καὶ ἡ καθημερινὴ πεῖρα μαρτυρεῖ, ὅτι ὅποιος χριστιανὸς προσέχει πολὺ εἰς τὰς ὕλας ταύτας, ὀλίγην προσοχὴν δίδει εἰς τὰ ἦθη του... Διὰ τοῦτο λοιπόν, φίλοι συμπατριῶται, πρέπει νὰ φροντίσετε νὰ εἶναι τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερῶν ναῶν ἀνάλογος μὲ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, μηδὲ νὰ ὑπερβαίνη τὴν ἀναλογίαν ταύτην. Ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τοῦτο νὰ μὴ συγχωρῆται εἰς κανένα πολίτην νὰ κτίζη καὶ ἴδιόν του¹⁴⁰. Οἱ ναοὶ ὄντες κοινοὶ εἰς ὅλους τοὺς πολίτας μὲ τοῦ κοινοῦ τὴν δαπάνην πρέπει νὰ γίνωνται...»¹⁴¹.

Ἡ σημασία τοῦ Κλήρου διὰ τὴν κοινωνίαν

Ὁ κληρὸς εἶναι ἄξιος τῆς τοιαύτης ὑποστηρίξεως καὶ φροντίδος ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Διότι οὗτος ἀποτελεῖ σπουδαιότατον κοινωνικὸν παράγοντα¹⁴²,

137. Καὶ ἐνταῦθα ἐκφράζεται βεβαίως ὑπερβολικῶς πως ὁ Κοραῆς. Ἄς ληφθῆ ὅμως καὶ πάλιν ὑπ' ὄψιν ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, αἰμασσοῦσης ἐκ τῶν πληγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐγούσης τόσας ἄλλας ἀνάγκας, ὡς ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου καὶ ὁ Κοραῆς θέλει καταδείξει.

138. Ὅρα καὶ σελ. 845.

139. Ἰωάν. δ' 24.

140. Ὅρα ἀνωτ. λεχθέντα ὑποσ. 137.

141. Ἐπιστολ. III 844-845, πρβλ. καὶ ἄτακτ. 1 νστ' (ιδ. ἀνωτ.).

142. ιδ. ἀνωτ. ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος ἀρθρου καὶ ἀλλαγῶν Πρβλ. Ἐπιστολ. III 844, Ἑλλην. Β.ιβλιοθ. 8, η'-ιη'

εἶναι τὸ ἄλας τῆς γῆς¹⁴³. Οἱ κληρικοὶ εἶναι οἱ πνευματικοὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ¹⁴⁴, οἱ τεταγμένοι διὰ τὴν ἠθικὴν διαπαιδαγώγησιν αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν γένει παιδείαν τοῦ γένους¹⁴⁵. Συνελόντ' εἰπεῖν, ἀποτελοῦσιν οὗτοι τὸν στυλοβάτην τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ ἀνατρεπτικῶς ἢ ἀνορθωτικῶς ἐπ' αὐτῆς: «Ἀπαίδευτοι καὶ κακόβιοι ἱερεῖς ἀρκοῦν μόνοι νὰ ἀνατρέψωσι τὸ κάλλιστα συγκροτημένον πολίτευμα, καθὼς ἐξ ἐναντίας ἡ παιδεία καὶ χρηστὴ διαγωγή τῶν ἱερέων, διορθόνουσα τοὺς κατὰ μέρος πολίτας, διορθώνει κατὰ μικρὸν καὶ τὰς κακίας τῆς πολιτείας»¹⁴⁶.

Ἀποχὴ ἀπὸ τῶν πολιτικῶν
ἀξιωμάτων.

Ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς τοιαύτης θέσεως τῶν κληρικῶν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν οἰωνδήποτε σκανδάλων, θέλει ὁ Κοραῆς, τὸν κληρικὸν περιορισμένον εἰς τὰ αὐστηρῶς θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα καὶ ἀπέχοντα τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων. Τοῦτο τονίζει καὶ ἀλλαχοῦ¹⁴⁷ καὶ ἐν τῷ ἐβδόμῳ σημείῳ τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος ἐκκλησιαστικοῦ προγράμματός του λέγων: «Ἐὰν ὅμως¹⁴⁸ εἶναι ἀληθῶς πολῖται καὶ αὐτοὶ (οἱ κληρικοὶ) δὲν ὑπόκεινται διὰ τοῦτο καὶ εἰς πολιτικὰς ὑπηρεσίας, ἐξεναντίας χρεωστοῦν νὰ ἀπέχωσιν ὡς ἀπὸ παγῖδα τοῦ διαβόδου, ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. Διωρισμένοι νὰ ἀγρυπνῶσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μόλις ἔχουν ἰκανὸν καιρὸν καὶ δύναμιν εἰς τὸ ἀπαραίτητον

143. Ἄτακτ. 3 ιε'—ιστ'.

144. Ἄριστοτ. Πολιτ. ριη'

145. Προλεγομ. εἰς Ὅμηρον σελ. 49, 60-61, 129 Ἑλλην. Βιβλ. 8 σελ. ι' 13 (Ἄριστοτ. Πολιτ.) σελ. ριη'—ριθ' καὶ ἀλλαχοῦ.

146. Ἄριστοτ. Πολιτικ. ριη'-ριθ'.

147. Ἑλλην. Βιβλ. 16, ια', Ἄτακτ. 1 μέ, Ἐπιστολ. ΙΙΙ 875 κ. ε.

148. ἄν καὶ

τοῦτο χρέος. Πῶς ἤθελαν τὸ πληρώσειν, ἐὰν ἐπεβάρυναν ἔτι πλεον τὸ πολύπονον αὐτῶν ἔργον μὲ τὰς πολιτικάς ἀσχολίας; Πολίται βέβαια εἶναι καὶ αὐτοί· ἀλλὰ τὸ ἔργον των εἶναι ἄλλου εἴδους ἔργον καὶ ὄχι πολιτικόν¹⁴⁹. Ἄρκετὰ χρήσιμοι θέλουν φανῆναι εἰς τὴν πολιτείαν, ἐὰν ἀρκεσθῶσιν νὰ διορθώσωσι τὰ ἥθη τῶν πολιτῶν, μὲ τὴν διδαχὴν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ βίου τῶν¹⁵⁰. Ἡ ἀποχὴ τοῦ κλήρου ἀπὸ τῶν πολιτικῶν ἀξιωματῶν ἀποβαίνει πρὸς ὄφελος τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τῶν κληρικῶν: «Μὴ δώσετε ἀφορμὴν, φίλοι ὁμογενεῖς εἰς κανέν ἀπὸ τοιαῦτα σκάνδαλα πλουτίζοντες¹⁵¹. Ἱερωμένους ἢ εἰσάγοντες αὐτοὺς εἰς πολιτικά ἀξιώματα· καὶ θέλετε ὄχι εἰσμακρὰν, στολίσειν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν θρησκείαν μὲ ἄνδρας ἀληθῶς ὀσίους, ἀληθῶς ἁγίους, ἀληθῶς ὠμματομένους καὶ βλέποντας¹⁵², ἱκανοὺς νὰ σᾶς ὀδηγῶσιν εἰς τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον χωρὶς πρόσκομμα¹⁵³, ἱκανοὺς ἀκόμη καὶ νὰ δείξωσι πόσον σεμνοτέρα καὶ σεβασμιωτέρα εἶναι ἡ ἐκκλησία μας παρὰ τὴν παπικὴν αὐλήν...πόσον πλεον φροντίζει ὡς μήτηρ φιλόστοργος νὰ ἔχωσι τὰ πρόβατά της τὴν ἡμερότητα, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν κτηνωδίαν¹⁵⁴ τῶν προβάτων»¹⁵⁵.

Εἰδικώτερα ζητήματα

Ὁ Κοραῆς λαμβάνει ἀκόμη θέσιν ἔναντι τῶν εἰδικωτέρων ζητημάτων τῶν ἀφορώντων τὸν κλῆρον καὶ ὅπως ἄνευ ἐτέρου ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὸν τὸ προβάδισμα εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, οὕτω δὲν διστάζει

149. Β'. Τιμ. β' 3, Πρβλ., καὶ Ἀριστοτ. Πολιτ. μ' ὑποσ. 2.

150. Ἀριστοτ. Πολιτ. ρκγ'—ρκδ'.

151. Πρβλ. Συμβ. τριῶν ἐπισόπων XIX κ.ᾠ.

152. Πρβλ. Α. Παραλειπ. κθ' 29.

153. Α' Κορ. ι' 32, Ρωμ. ιδ' 13.

154. Ὑπαιγιμὸς κατὰ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἥς τὰ τρωτὰ εἶχεν ἐξιστορήσει ἀμέσως προηγουμένως συγκρίνων αὐτὴν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον, περὶ ἧς ὀμιλεῖ μὲ βαθὺν σεβασμόν, ὡς πιστὸν τέκνον αὐτῆς.

155. Ἀτακτ. 1 μζ'—μθ'.

νά ψέξη τὰ τρωτά, ὅπου αὐτὸς βλέπει ταῦτα. Οὕτω, καταφέρεται κατὰ τῆς ἐπιδείξεως τῆς ἐκδηλουμένης διὰ τῶν πολυτελῶν ἀμφίων καὶ στολῶν¹⁵⁶, κατὰ τῶν «σατραπικῶν εἰσοδημάτων» ἐνίων κληρικῶν¹⁵⁷, τῆς τιτλομανίας^{157α}, τοῦ δεσποτισμοῦ¹⁵⁸, τῆς ἀργίας¹⁵⁹, τῆς σιμωνίας¹⁶⁰, τῆς ἀδιαφορίας διὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν παιδείαν τοῦ ἔθνους¹⁶¹, παραλλήλως ὅμως ἐπαινεῖ καὶ τοὺς καλοὺς κληρικούς¹⁶², καὶ διαμαρτύρεται διὰ τὰς κατὰ τοῦ κλήρου συκοφαντίας, ἰδίως τῶν ξένων¹⁶³. Ἡ ποιότης τῶν ἱερέων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ λαοῦ, ἐξ οὗ προῆλθον οὗτοι: «Εἰς τὶ χρησιμεύουν πλέον αἱ κατ' αὐτῶν κατηγορίαι; μήπως ἡμεῖς οἱ κοσμικοὶ (ἂν ἐξαιρέσης ὀλίγους τινὰς φίλους ἀληθεῖς τοῦ γένους) ἠξίζομεν τί πλέον παρὰ τοὺς ἱερωμένους; μὴ δὲν ἐπληρώθη εἰς ὄλους μας τὸ προφητικόν¹⁶⁴: «Καὶ ἔσται καθὼς ὁ λαός, οὕτω καὶ ὁ ἱερεὺς»¹⁶⁵. Καὶ εἰς τοὺς κακοὺς ἀκόμη ἱερεῖς χρωστεῖ ὁ χριστιανὸς σεβασμὸν ὅταν οὗτοι «ἱεουργῶσι τὰ μυστήρια» «Πλησίαζέ τους μὲ εὐλάβειαν, δέξου τὸν ἁγιασμὸν αὐτῶν καὶ παρακάλει τὸν Θεὸν νὰ τοὺς ἀγιάσῃ καὶ αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς πληροφρήσῃ ὅτι καὶ ἱεουργοῦντες δι' ἄλλους εἰς ὄνομα Χριστοῦ κινδυνεύουν ν' ἀποδιωχθῶσιν ἀσυμπαθῆτως¹⁶⁶ ἀπὸ τὸν Χριστόν»¹⁶⁷.

156. "Ἄτακτ. 3 κβ.'

157. αὐτόθι.

157α. "Ἀτ. 1 μ'.

158. Μετὰ θάν. 2, 151.

159. Συμβ. τριῶν ἐπισκ. XIX.

160. Συνεκδ. Ἱερατ. 221, Πρβλ. Μετὰ θάν. 2, 150 κ.έ.

161. Ἑλλην. Βιβλ. 8, η'-ιη', 13 ριθ', Πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. ρλά'.

162. Πρβλ. τὰς ἄνωτερω παραπομπὰς καὶ Ἑπόμν. περὶ τῆς παρούσης καταστάσ. 39, 59-60, Ἑλλην. Βιβλ. 3, ε', η', λστ', Ἐπιστολ. III 798-800, 819 κ. ἄ.

163. Πρβλ. Ἑλλην. Βιβλ. 8, κ', 13, ρικ' κ.ἄ.

164. Ὡσηὲ δ' 9.

165. Ἑλλην. Βιβλ. 13, ριθ' πρβλ. Θερειαν. ἐνθ' ἄνωτ. ρλα'

166. Ἐν ὑποσ. παραθέτει τὸ χωρίον Ματθ. ζ' 22-23

167. Συμβ. τριῶν ἐπισκ. XX.

Ἐν ἐπιμέτρῳ ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ Κοραῆς προτείνει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν σύντμησιν τῶν ἀκολουθιῶν¹⁶⁸ καὶ τὴν ἴδρυσιν κατηχητικῶν σχολείων¹⁶⁹.

* * *

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ περὶ κλήρου ιδέαι τοῦ Κοραῆ. Αἱ συνέπειαι τοῦ βαρυτάτου ζυγοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀφήσωσιν ἀνεπηρέαστον τὸν κλήρον. Ἡ κατάπτωσις ἢ ἐπελθοῦσα ἐκ τῆς δουλείας εἶχε τὸν ἀντίκτυπόν της καὶ εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ Κοραῆς, πιστὸν τέκνον τῆς ὀρθόδοξου ἐκκλησίας, πονῶν δι' αὐτὴν καὶ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν δόξαν της, ἀναλαμβάνει τὸν ἀγῶνα τῆς ἐξυψώσεως τοῦ κλήρου της. Ὅσα γράφει, τὰ γράφει διὰ νὰ ὠφελήσῃ οὐχὶ διὰ νὰ κατακρίνη. Ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐνδιαφερομένους, πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν οἰκογένειαν καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς ξένους. Πρὸς αὐτοὺς ἀπευθυνόμενος γνωρίζει καλῶς τὴν παροιμίαν «τὰ ἐν οἴκῳ μὴ ἐν δήμῳ». Οὕτως ἐν τῷ «Ἵπομνήματι περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι», ὅπερ ἀποτελεῖ ἀνακοίνωσιν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ «εἰς τὴν Ἐταιρείαν τῶν ἀνθρωποτηρητῶν... τῆ 6 Ἰανουαρίου 1803», ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ καταλήγει διὰ τῆς φράσεως: «καὶ πρῶτος ὁ κλήρος ἄρχεται τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης»¹⁷⁰.

Ὁ Κοραῆς δὲν δογματίζει. Ὅσα γράφει δὲν τὰ θεωρεῖ θέσφατα. Οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ ἀρνηθῆ τὴν κατὰ βάσιν τοῦλάχιστον ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών του καὶ τὴν πλήρη εἰλικρίνειαν καὶ ἀγνότητα τῶν προθέσεών του. Καὶ εὐρέθησαν μὲν σύγχρονοί του, ἐμπαθεῖς, ὡς ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς, νὰ κατηγορήσουν αὐτὸν ὡς ἀντιεκκλησιαστικὸν καὶ ἀντικληρικὸν καὶ ἄθεον ἀκόμη ἐν τῷ φανατισμῷ των, ὁ ἴδιος ὅμως ἐπανειλημμένως καὶ μετ' ἀγανακτήσεως ἀπέκρουσε

168. Συνέχδ. Ἱερατ. 11-12 καὶ 26-27.

169. Σύνοψις στ'

170. Μετάφρ. Ἀ. Κωνσταντινίδου, Ἀθῆναι 1855 σελ. 60.

τοιαύτας συκοφαντίας¹⁷¹. Ἀπλῆ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ἀρκεῖ διὰ τὴν πείσῃ περὶ τῆς εὐσεβείας του καὶ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν κατατάξῃ εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐπόνεσαν καὶ ἐμόχθησαν ὅσον ὀλίγοι σύγχρονοί του δι' αὐτὴν. Οὕτως ἐν τοῖς δεκάσι τῶν συγγραμμάτων του πλεῖστα εἶναι τὰ σημεῖα ἐνθα ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, ὀνομάζεται «ἱερά», «ἀγία», «ἀκαταμάχητος». Πολλάκις ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ὑπεραμύνεται δι' ἐπιχειρημάτων τῆς ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας κατὰ τῶν παπικῶν καὶ τῶν προτεσταντικῶν¹⁷² καὶ διδάσκει «τὸν Γραικὸν νὰ μὴ ζητῇ τὴν σωτηρίαν του παρὰ εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη καὶ ἐβαπτίσθη Ἐκκλησίαν»¹⁷³. Τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν θεωρεῖ ὁ Κοραῆς ὡς τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν «ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν πλάνην». «Τί ἔχει λοιπὸν τότε νὰ κάμῃ ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος» γράφει, «διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ καὶ τὸ ἔθνος του ἀπὸ τὴν πλάνην; Πρῶτον νὰ μὴ διδάσκῃ ἄλλο παρὰ ὅ,τι ἐδίδαξεν ὁ Χριστός, νὰ μὴν εὐαγγελίζεται ἄλλο παρὰ τὰ εὐαγγελισθέντα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἀποστόλους»¹⁷⁴. Καὶ ἅς κλείσωμεν τὴν παροῦσαν μελέτην μὲ μίαν ὁμολογίαν του πίστεως τὴν ὁποίαν οὗτος ἐπιτάσσει ὠρισμένων σκέψεων του διὰ τὸν κλῆρον: «Λέγω πρῶτον...ὅτι εἶμαι τέκνον τῆς Ἐκκλησίας, εἰς αὐτὴν γεννημένος, μὲ αὐτὴν ἐνωμένος καὶ τὸ αὐτὸ Σύμβολον τῆς πίστεως ὁμολογῶν. Δεύτερον, ὅτι ὁ λόγος ἐδῶ προηγουμένως δὲν εἶναι περὶ δογμάτων ἀλλὰ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς

171. Ἴδὲ πλείονα περὶ τούτου ἐν Δ. Μπαλάνου μν. ἔργ. Μιχ. Οἰκονόμου, Κοραῆ Ἐκλεκταὶ σελίδες. Εἰσαγωγή Ν.Α. Βέη, Ἀθῆναι 1951 σελ. 61-63. Καὶ ὁ φαναριώτης Δημ. Λ. Χαντζερῆς (Ὅλιγα τινὰ περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ὑπαρχούσης παιδείας Τεῦχ. Α' Ἀθῆναι 1871 σελ. 22-24-25 διαστρέφει τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας τοῦ Κοραῆ).

172. π.χ. ἐν Συμβ. τριῶν ἐπισκ. σελ. 45-46 Πρβλ. καὶ ὅλην τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ σχόλια τοῦ μν. ἔργ.

173. αὐτόθ. σελ. 69.

174. Αὐτ. σελ. 64.

ἣτις μορφώνεται κατὰ μικρὸν ἀπὸ τὴν διαγωγὴν τῶν ποιμένων της καὶ γίνεται καλή, ἂν οἱ ποιμένες φυλάσσωσι μὲ τὰ δόγματα καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Εὐαγγελίου, κακὴ ἂν ἡ ὀρθοδοξία των περιορίζεται εἰς μόνον¹⁷⁵ τὸ στόμα...¹⁷⁶».

Αὕτῃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀγωγὴ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἀναγκαία καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν μας. Καὶ ἀναμφιβόλως, πλεῖστα τῶν ὄσων ἔγραφε διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ὁ Κοραῆς, ὁ πολὺπλευρος καὶ πολὺπειρος οὗτος διδάσκαλος τοῦ γένους, θὰ ἠδύναντο νὰ εὕρωσι καὶ σήμερον ἐφαρμογὴν καὶ ἀπήχησιν καὶ νὰ συνεισφέρωσι πολλὰ εἰς τὴν ὄλην προσπάθειαν πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ ἐξύψωσιν τοῦ Κλήρου.

175. Ματθ. ιε' 7-9

176. Συμβ. τριῶν ἐπισκ. XIV-XV.